

KULTŪRA

MENAS ✠ LITERATŪRA ✠ MOKSLAS

Apginkime viduramžius

Neretai lyg keiksmazodis nuskamba žodis „viduramžiai“, juos sakančių lūpose neretai įkūnijantys tamsumą, atsilikimą, inerciją. Kur kas rečiau tokią konotaciją turi, tarkim, aštuonioliktas amžius, nors prancūzų revoliucija, mano nuomone, įkūnija ne ką mažesnę barbariškumą. Netgi dvidešimtas amžius, jau įpusėjęs, stebina savo siaubingomis barbarybėmis – Australijoje iki 1970-ųjų aborigenų vaikai buvo gaudomi, prievarta atskiriami nuo tėvų ir vežami į specialias stovyklas. O daugelyje pasaulio šalių – ir visai nesvarbu, trečiojo pasaulio tai šalys ar pirmojo – moterys ir vaikai ne tik kad neturi visų žmogaus teisių ir laisvių, tačiau ir kaip trapiusioji visuomenės grandis iki šiol menkai teapsaugoti nuo stipresniųjų smurto ir savivalės.

Kodėl gi, norėdami parodyti barbarybę, pasitelkiame viduramžius – juk jie čia niekuo dėti, barbarybei įrodyti puikiausiai tinka ir šiandienos aktualijos. Ir jų toli ieškoti nereikia. O viduramžių žmonės, jeigu ir buvo mažiau išsilavinę, gal karščiau tikėjo metafizine žmogaus būtimi ir Dievo veikimu, buvo nuoširdesni, ne tokie klastingi ir dvideižiai, neniekino gyvenimo, kaip neretai daro šiuolaikiniai žmonės. Išsilavinimas irgi niekuo dėtas, nes ir šiandieninėje Lietuvoje atsiranda žmonių, nežinančių, kad Žemė sukasi aplink Saulę (šią pribloškiančią naujieną išgirdau LTV laidoje „Klausimėlis“, kurios vedėjas klausinėjo praeivių gatvėje, ką jie žino apie Saulės sistemą).

Ir visgi ta frazė „juk dabar – ne viduramžiai“ skamba ir, matyt, nesiliaus skambėjusi iš lūpų tų žmonių, kurie, matyt, nelabai ką apie viduramžius žino, ir jiems Dantės, Tomo Akviniečio, Origeno, Šv. Aurelijaus Augustino vardai nelabai ką sako, nebent sietųsi su kažkokiomis stebuklingomis išimtimis, nesusijusiomis su įvardijamu laiku.

Taip, dabar – ne viduramžiai. Žmonija praėjo Apšvietos amžiaus ir sekuliarizmo kelią, tapo raštingesnė, prasiplėtė jos akiratis, o ypač pagerėjo gyvenimo ir buities sąlygos. Bet vis tiek nesumažėjo žmonių, tikinčių burtais ir kavos tirščių prognozėmis, einančių pas raganas ir ekstrasensusus, o štai dabar netgi ima atsirasti jaunų tėvų, kurie nenori skiepyti savo vaikų nuo kokliušo ir difterito. Užtat man atrodo, kad viduramžių žmonės neretai turėjo daugiau sveikos nuovokos, nei šiuolaikiniai. Jeigu jie ir nesuprato gydymo ir neretai gydytojų darbas jiems siejosi su žyniavimu ir užkalbėjimais, tai jie bent karščiau troško pasveikti ir matyti sveikus savo vaikus ir artimuosius.

O štai šiuolaikiniams žmonėms turbūt visai natūralu rizikuoti kitų sveikata ir gyvybe. Spręsti už kitus. Kalbėti už kitus. (Ypač slogu, kai lietuvių tautos vardu pragysta koks nors politinis ar kultūros veikėjas). Gal čia koks kultūrinis-istorinis paveldas? Žygimantas Augustas savo laiškus pradėdavo fraze „Mes, Lenkijos karalius ir Lietuvos didysis kunigaikštis...“, bet tai juk visai suprantama, jis buvo didžiūnas, keliasmenis, mėlyno kraujo didikas... O ką demonstruoja tautos vardu kalbantys ponai ir ponios? Sunku pasakyti. Bet tikrai ne karališką didingumą.

Visada suklūstu, kai kas nors juodina viduramžius – ar tai būtų politikai, ar kiti visuomenės veikėjai. Įdėmiai žiūriu į tą žmogų, ir paskui man pasidaro liūdna. Toli, oi kaip toli mums dar iki viduramžių. Ypač – iki dvasinės to laikmečio didybės.

Renata Šerelytė

Viduramžių meistrų sedevras – Šv. Onos bažnyčia, Vilnius

Kaip srūva gyvenimo laikas

*Kaip spindi į širdį
vakarė žvaigždė,
kaip ji spindi ir akina,
lyg imtum, pramuštum
senamiesčio sieną,
pajuodusią aklina,
kaip plūsta
ledinė žydrumo banga
pro belangę užmūrytą
viduramžių miglą –
lyg tavo dvasia
iš tų sutemų žiūri.*

Judita Vaičiūnaitė

Šio šeštadienio Kultūros turinys

1-as psl. Renata Šerelytė. Apginkime viduramžius • **2-as psl. Antanas Balašaitis.** Europoje su paveldo kraičiu • **4-as psl. Stasys Goštautas.** Dar viena paroda: Debesio rinkinys/ Kazimiera Sipienė. Ne tik polonezas • **5-as psl. Metų knygos rinkimai.** Donaldas Kajokas. Apie vandenį, medžius ir vėjus • **6 psl. Jonas Kairys-Kairevičius.** Senolė skaitė Bibliją • **7-as psl. Stanislovas Abromavičius.** Susipažinkime: seserys Gustaitytės iš Suvalkijos (2) • **8-as psl. Kultūros kronika**

Kitame numeryje: Paroda, skirta Kiprui Petrauskui • Prano Visvydo eilėraščiai

EUROPOJE SU PAVELDO KRAIČIU

Nuo kraštotyros iki tautotyros

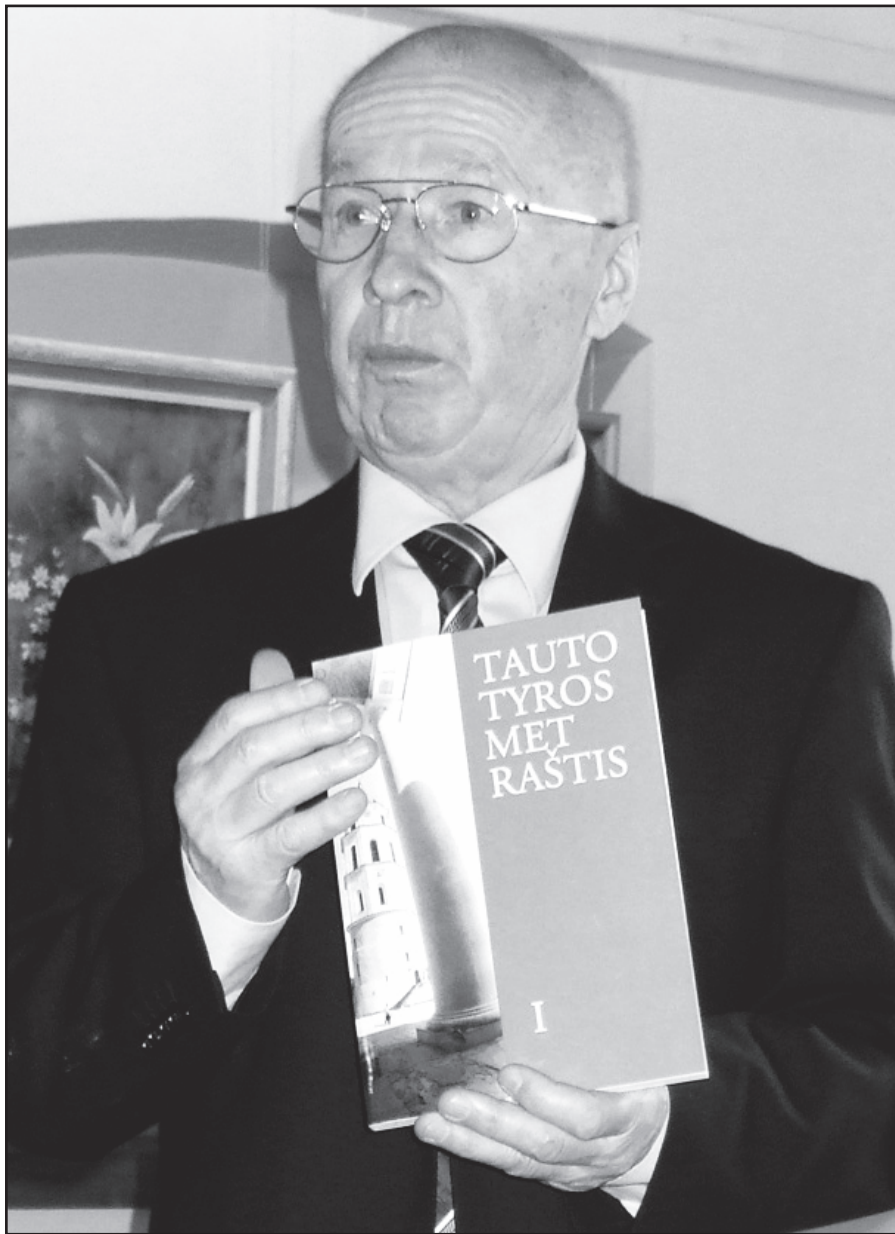
Antanas Balašaitis

Vieną lapkričio sekmadienį Vilniaus ir gretimų rajonų kraštotyrininkai sugužėjo į Vilniaus įgulos karininkų ramovės salę pagerbti 80-ties metų jubiliejų minintį Tėvynės pažinimo draugijos garbės pirmininką, humanitarinių mokslų daktarą Kazį Račkauską. Tai progai buvo parengta didelė kraštotyros veterano leidinių, sudarytų ir redaguotų knygų, spaudos paroda. Po ramovės folkloro ansamblio „Vilnelė“ (vad. Laima Purlienė) muzikinio sveikinimo renginio vedėja etnologė Gražina Kadžytė pasidžiaugė Jubilato gausiu darbų derliumi ir šiai progai ką tik išleista dviejų dalių (960 psl.) kraštotyros publicistikos knyga „Europoje su savo kraičiu“. Sukaktuvininką sveikino ir jo veiklos įvairius bruožus priminė Tėvynės pažinimo draugijos valdybos pirmininkas dr. Jonas Rekešius, prof. Ona Voverienė, žurnalistas Jonas Laurinavičius, istorikai dr. Nastazija Kairiūkštytė ir dr. Jonas Dautaras, tautotyrininkas poetas Juozas Elekšis, filosofas akademikas Romualdas Grigas.

Kazys Račkauskas – Kaišiadorių rajono Bekštonių kaimo valstiečio sūnus (septintas vaikas šeimoje). Tėvai tikėjosi, kad jis perims ūkį, tačiau valstiečius suvarius į kolchozą, Kazys nepanoro likti prie žemės ir nusprendė siekti mokslo. Baigęs Paparčių septynmetę mokyklą, dirbo bibliotekininku, mokytoju ir kartu neakivaizdiniu būdu mokėsi Kauno, Klaipėdos pedagoginėse mokyklose. 1966 m. baigė istorijos studijas Vilniaus universitete. Po aspirantūros Mokslų akademijos Istorijos institute parašė daktaro disertaciją. Iš jos parengė monografiją „Kraštotyros sąjūdis Lietuvoje: 1961–1986“. Darbas Kauno Vytauto Didžiojo karo muziejuje ir pasirinktos istorijos studijos paskatino K. Račkauską kraštotyrinei veiklai – tirti tautos paveldą. Įsijungęs į šią veiklą, ilgainiui buvo renkamas ir jos vadovu. Beveik du dešimtmečius (1971–1990) jis – paminklų apsaugos ir kraštotyros draugijos pirmininko pavaduotojas, o prasidėjus tautiniam atgimimui ir pirmininkas.

Manytina, kad ir pats kraštotyros terminas atsirado ne be dar carų Rusijos teigto požiūrio, kad Lietuva – tik imperijos šiaurės vakarų kraštas (severozapadnij kraj). Tačiau patys kraštotyrininkai šią veiklą laikė patriotine – savo tautos ir tėvynės paveldo pažinimu. Kaip teigia jubilatas, kraštotyrą jis siejo su mokslinio darbo ateitimi: „Todėl netausodamas sveikatos nuolatos lankiau Lietuvos miestus miestelius ir kaimus, telkdamas paveldo žinių rinkimo entuziastus“, kartu prisimindamas nuolatinį saugumo ir komunistų partijos funkcionierių priežiūrą ir kaltinimus nacionalizmu.

Naudodamasis prasidėjusia vadinamąją pertvarka ir viešumu, K. Račkauskas sumanė leisti tautos paveldui skirtą laikraštį „Gimtinė“. Pirmasis

Dr. Kazys Račkauskas

keturių puslapių numeris pasirodė 1989 m. gegužės mėnesį 20 tūkstančių egzempliorių tiražu (ilgainiui išaugo iki 16 psl.). Po dviejų dešimtmečių dėl lėšų stygiaus 2009 m. baigdamas leisti „Gimtinę“, redaktorius prisiminė, kokias kliūtis reikėjo įveikti: laikraštį steigti leidimus duodavo tik Sovietų sąjungos komunistų partijos centro komitetas. Tokį leidimą gauti buvo ne-realu, tai išprašė leisti kaip „Kauno tiesos“ priedą.

Vienas parengęs pirmąjį numerį, pradėjo telkti bendraminčius. Pirmieji talkininkai buvo poetas Vladas Braziūnas, žurnalistai Kęstutis Demskis, Aurelijus Noruševičius, Juozas Kuckailis, architektas Stanislovas Mikulionis, istorikas dr. Jonas Dautaras.

Laikraščio 20-jų metinių proga „Lietuvos aido“ 2009 metų gegužės mėn. rašė, kad „Gimtinė“, vienas pirmųjų vėl laisvai gyventi pakilusios tautos laikraščių, atėjo į talką šviesuoliams, suskatusiems kelti iš prievartinės užmaršties atsidūrusios tautos istorijos ir kultūros vertybes [...], subūrė daugiau kaip tūkstantį autorių — uolių tėvų ir protėvių paveldo tyrinėtojų [...], negaudamas valstybės finansinės paramos, du dešimtmečius skelbė tėvynainiams tautotyros savanorių sukaupias žinias“.

Prisiminęs K. Račkausko veiklą, 2006 m. paminklosaugininkas prof. Jonas Glemža pripažino, kad „tokį platų, intensyvų visuomeninį ir mūsų kultūros raidai reikšmingą darbą, o ypač

sudėtingomis okupacijos sąlygomis, galėjo vaisingai plėtoti tik didelio ryžto bei energijos, pasiaukojantis žmogus“.

Kurį laiką patriotinį laikraštį rėmė ne vien Lietuvos skaitytojai, bet ir JAV lietuviai šviesuoliai: daktaras Jonas Adomavičius, istoriko Prano Čepėno sūnėnas Algirdas Čepėnas, Antanas Valavičius, Halina Bagdonienė, Aldona Valiukonis, Stasys Pečkauskas. Ta parama buvo ypač svarbi, nes iš okupacijos išsivadavusios Lietuvos valdžia nepajėgė remti visų atsikūrusių leidinių, todėl K. Račkauskas 1990 m. įsteigė Tėvynės pažinimo paramos fondą ir tautotyros savanorių knygų leidyklą „Gimtinė“ ir iki šiol jai vadovauja.

Atsikuriančios tautotyros entuziastų organizacijos iš pradžių galėjo vadintis Tėviškos pažinimo asociacija, nes mums buvo teigiama, kad tėvynė esanti tik plačioji Sovietų Sąjunga, o ne Lietuva. Tik nusikračius okupantų cenzūros, tautos paveldo tyrėjai galėjo savo bendriją pavadinti Tėvynės pažinimo draugija.

Tokiu vardu draugiją dar 1919 m. buvo pradėjęs kurti archeologas dailininkas Tadas Daugirdas (1852–1919) su gydytoju archeologu gen. Vladu Nagevičium, pedagogu Jonu Vabalu-Gudaičiu, botaniku Liudu Vailioniu. Mirus T. Daugirdui, ta iniciatyva įstrigo. Tik po 70 metų žurnalistų K. Račkausko, K. Demskio, A. Noruševičiaus 1989 m. lapkričio mėnesį Panevėžyje sukviesti tautotyros entuziastai nusprendė tęsti Daugirdo pradėtos kurti Tėvynės pažinimo draugijos veiklą. Pirmieji jos vadovai buvo K. Demskis, Juozas Žukauskas, o nuo 2004 iki 2012 m. – K. Račkauskas.

Kraštotyros draugijos kūrimo iniciatoriai buvo Lietuvos universiteto Kaune studentai 1923 m. įsteigę Lietuvos studentų kraštotyros draugiją. Netrukus jos veiklai pateikiama Petro Būtėno (1896–1980) parengta ir 1925 m. Šiauliuose išleista „Lietuvių tautotyros žinių ir senienų rinkimo programa“. Leidinio pratarinėje skelbiamas draugijos tikslas: „rinkti ir tyrinėti etnografijos (tautotyros) duomenis, lietuvių tautos dvasinės ir medžiaginės kultūros apraiškas“.

Po studentų kraštotyrininkų paskelbto kreipimosi „Visoms kultūros organizacijoms, visiems Lietuvos mokytojams ir moksleiviams ir visiems mūsų krašto tyrinėtojams“ Kaune 1925 m. gegužės mėnesį įsteigiama Lietuvos kraštotyros draugija. Pirmieji jos aktyvistai buvo Panevėžio, Žagarės ir Marijampolės mokytojai, per vasaros atostogas pradėję keliauti po Lietuvą rinkti senienų, užrašinėti tautosakos. Po kelių metų draugijos vadovaujančiu centru tapo Šiaulių kraštotyros draugija, vadovaujama teisininko Pelikso Bugailišio (1889–1965). Palengva kūrėsi kraštotyrininkų būreliai Alytuje, Panevėžyje, Telšiuose, Dusetose. 1933 m. antrajame draugijos suvažiavime nutarta leisti lietuvių etnologijai skirtą žurnalą. P. Bugailišio redaguojamas „Gimtasai kraštas“ pasirodė 1934 m. ir po keturis numerius kasmet buvo leidžiamas visą dešimtmetį. Žurnale paskelbta daugiau kaip 80-ies au-

Kazio Račkausko knyga „Čižiūnų židinio šviesa: mokyklos istorijos paveldas“, 2014

Nukelta į 3 psl.

Atkelta iš 2 psl.

torių straipsnių. „Gimtasai kraštas“ vėl pradėtas leisti 2008 m. Kaune kaip praeities ir dabarties kultūros metraštis (redaktorius Albertas Didžpetris).

Kraštotyros draugija buvo atgaivinta 1961 m. (po dvejų metų pavadinta Paminklų apsaugos ir kraštotyros draugija – vienintelė tokios krypties veikusi Sovietų Sąjungoje). Po kurio laiko į jos vadovybę išrinktas K. Račkauskas išrūpino rajono skyriams po etatinį darbuotoją. Pradėtos rengti teminės ir kompleksinės ekspedicijos, kurti visuomeniniai muziejai, jiems renkami liaudies buities reikmenys. Su mokslininkų talka imtos leisti ekspedicijose surinktą medžiagą apibendrinančios monografijos. Po unikalaus dzūkų kaimo Zervynų leidinio (1964 m.) buvo išleistos gausiai iliustruotos knygos: „Dieveniškės“, „Ignalinos kraštas“, „Raudondvaris“, „Gaidės ir Rimšės apylinkės“, „Eržvilkas“, „Merkinė“, „Dubingiai“, „Kernavė“. Liaudies buities, papročių, krašto istorijos tyrinėtojų straipsniai buvo skelbiami ir nuo 1963 m. leidžiamuose „Kraštotyros“ rinkiniuose. Nors ir akylai prižiūrima kraštotyrininkų veikla, leidžiamos monografijos, okupantų ideologams atrodė kaip žalinga ir nacionalizmą gaivianti. Tik po ilgos pertraukos buvo išleistos paskutinės monografijos „Upytė“, „Gervėčiai“.

Matydami kraštotyros entuziastų tiriamo tautos paveldo vertę mokslui, į šią veiklą K. Račkausko kviečiami įsijungė ir etnologai: Angelė Vyšniauskaitė, Vacys Milius, Norbertas Vėlius, geografai Česlovas Kudaba, kalbininkai Aloyzas Vidugiris, Aleksandras Vanagas, archeologai Vytautas Daugudis, Vytautas Urbanavičius, istorikai Edvardas Gudavičius, Nastazija Kairiūkštytė, Antanas Tyla, menotyrininkas Vytenis Rimkus. Okupacijos sąlygomis autoritetinių mokslininkų straipsniai monografijose ugdė dėmesį tautos paveldui, o prasidėjus vadinamajam persitvarkymui subrandino iniciatyvą atgaivinti Tėvynės pažinimo draugijos veiklą ir pradėti leisti jos entuziastams skirtą „Gimtinės“ laikraštį.

Dėl lėšų stygiaus 2009 m. „Gimtinė“ sustojus (išleisti 242 numeriai, paskelbta per 6 tūkst. straipsnių), jos redaktorius parengė ilgalaikį naujos leidybos projektą. 2011 m. išėjo K. Račkausko sudarytas „Tautotyros metraščio“ pirmas tomas. Jis įvardijamas kaip gyvosios istorinės ir kultūrinės atminties leidinys. Metraštis pradedamas filosofo prof. Romualdo Grigo mąstymu „Buvimo prasmė ir jos ieškojimas“ ir dr. K. Račkausko kvietimu tęsti pirmą darbą: „Ne vieną šimtmetį Lietuvos šviesuoliai kaip išmanydami po kruopelytę kaupė žinias apie tautos praeitį ir lyg brangiausias senolių relikvijas paliko ateities kartoms unikalų savasties lobyną, [...] jų patriotinis užsidegimas žadino ir kėlė tautinio atgimimo dvasią ir šiandien įkvėpia mus tęsti pirmą darbą pradėtus darbus“ (p. 9).

Metraštyje net devyni teminiai skyriai: *Asmenybė ir tauta, Istorijos aidai, Lietuvių kovos dėl laisvės, Tradicinės kultūros paveldas, Gimtosios kalbos sargyboje, Iškilūs tėvynainiai, Muziejai ir paminklai*. Skelbiamos leidinių recenzijos ir apžvalgos bei tautotyros sąjūdžio 2010 m. kronika. Iš 37 autorių tome pateiktų arti pusšimčio straipsnių atkreiptinas dėmesys į Mindaugo Tamošiūno rūpestį „Ar galime būti ramūs dėl lietuvių kalbos?“ ir daugiausia šiame tome paskelbusios prof. Onos Voverienės mintis apie mokslinę tautotyros savanorių darbų reikšmę bei kelias poezijos knygų recenzijas. Minint Lietuvos vardo tūkstantmetį, aktualus profesorės priminimas filosofo Antano Maceinos studijos „Asmuo ir istorija“ (1981) įžvalgų ir jų susiejimas su svarstymais apie asmenybių vaidmenį netolimoje mūsų krašto praeityje.

Tautotyros veteranas K. Račkauskas, be dviejų jo sudarytų ir redaguotų metraščio tomų (neseniai išėjo jau ir penktas), parašė tris monografijas apie savo gimtojo Kaišiadorių rajono pavel-

dą. Tai „Bekštonys, kaimas Paparčių ir Kernavės pašonėje“ (2009), „Paparčių šviesos židiny: mokyklos praeities fragmentai“ (2010), „Čižiūnų židinio šviesa: mokyklos istorijos paveldas“ (2014). O kiek dar parengta, suredaguota kitų paveldo rinkėjų leidinių, tėviškės žinovų žinytų, bibliografijų, katalogų, almanachų, parašyta straipsnių periodikoje!

„Gimtinėje“ skelbiamos tautotyros idėjos sklido po visą Lietuvą. Daugiausia į šią patriotinę veiklą įsijungė pedagogų. Minėtini garbės kraštotyrininkai mokytojai ekspertai marijampoliečiai Danutė ir Zigmas Vidrinskai. Dar sovietiniais laikais jie pradėjo užrašinė-

Viena iš keturiolikos Benjaminą Kondratą knygų apie Lietuvos regionų kūrėjus. Kazio Račkausko knyga „Bekštonys. Kaimas Paparčių ir Kernavės pašonėje“, 2009

ti atsiminimus apie Sūduvos krašto mokytojų veteranus. Jie sudėti į dvi Danutės parengtas knygas: „Skambančios rugsėjų upės“ (2006–2010). Zigmas sudomino išpūdinga pedagogų šeima. Smetoninių laikų mokytojo Jono Jarumbavičiaus profesiją pasirinko penkios jo dukterys. Šiai mokytojų šeimai skirta atsiminimų knyga „Sūduvos krašto šviesuoliai“ (2003). Parašė Zigmas dvi knygas ir apie mokytojus politinius kalinius ir tremtinius bei pasipriešinimo kovotojus: „Išplėsti iš Tėvynės delnų“ (2001) ir „Tarp šūvių ir spygliuotų lagerio vielų“ (2008). Veiklus buvo ir iš Zarasų krašto kilęs Bronius Šukys, parašęs 24 atsiminimų ir tyrinėjimų knygas. Išleista tik apie Vilkijos gimnaziją. Leipalingio mokytoja poetė Onutė Bleizgienė Lietuvių kalbos ir literatūros institutui pateikė 90 tautosakos rinkinių iš Leipalingio apylinkių. Surašė ji ir šio krašto vietovardžius. Iš Daugų valsčiaus kilusi Izabelė Navarackienė, buvusi partizanų ryšininkė ir politinė kalinė, dirbusi Druskininkų vaikų darželiuose, išleido kelias poezijos knygeles ir apybraižų apie šio krašto vietas ir žmonių istorijas. Iš pedagogų minėtinas Kelmės krašto enciklopedininkas, Užvenčio muziejaus kūrėjas Vaclovas Rimkus, aprašęs savo gimtojo rajono paveldą. Daugybę straipsnių apie Lieplaukės praeitį ir jos žmones parašė plungiškė Apolonija Girdžiūnienė.

Tautotyrai daug nusipelnė ir Zarasų krašto enciklopedininkas inžinierius Vytautas Indrašius. Iš trylikos jo knygų minėtina trilogija „Antalieptės kraštas“ (2008–2010). Joje aprašyta šio valsčiaus 102 kaimų ir miestelio istorija, žmonių likimai (nuo artojo iki mokslininko). Apie vilniečių gyvenimą pervartų metais yra rašęs medikas profesorius Povilas Čibiras.

Norėdama palaikyti ir tęsti tautotyros veiklą, Tėvynės pažinimo draugijos

valdyba 2011 m. įsteigė istorikės dr. Nastazijos Kairiūkštytės premiją (iš mokslininkės paaukotų lėšų), skiriama jauniems tautotyryninkams už mokslui, švietimui ir kultūrai aktualius, vertingus lietuvių tautos istorijos ir kultūrinės atminties tyrinėjimo darbus.

Savitą – literatūrinės kraštotyros barą užsimojo vilnietis lituanistas mokytojas ekspertas Benjaminas Kondratas. Išleidęs pažintinių knygų turistams, nuo 2004 metų jis parengė ir išleido 14 knygų „Kūrėjų pėdsakais“. Jose aprašyta apie pusrėčio tūkstančio kūrėjų iš 10 Lietuvos rajonų. Čia paminimi ne vien rašytojai menininkai, bet ir tautotyros darbininkai. Beje, antrąją knygą apie Vilkaviškio rajono ir rytinės Karaliaučiaus krašto dalies kūrėjus nuo XVI a. gali pasiskaityti ir JAV gyvenantys lietuviai. Dvi dešimtys egzempliorių autorių padovanojo Lietuvos konsulatui. Už humanitarinės kultūros ir lituanistikos plėtojimą, literatūrinės kraštotyros inicijavimą ir plėtrą mokytojui ir publicistui B. Kondratui paskirta 2015 metų Felicijos Bortkevičienės Kalbos premija.

K. Račkausko leista „Gimtinė“, sutelkusi šimtus tautotyros entuziastų yra ir neseno laiko šios veiklos kronika ir svarbus kultūros istorijos tarpsnio dokumentas. Jis parodo, kokią paveldą turime. Ir Europoje tuo savo kraičiu galime didžiuotis. Todėl Jubilatas į tuos du tomus „Europoje su savo kraičiu“ sudėjo di-

džiąją dalį savo ir kitų autorių „Gimtinėje“ ir kitoje periodikoje skelbtus straipsnius tautotyros tema.

Prieš keletą metų palikęs Draugijai ir Metraščiui vadovauti dr. Jonui Rekešiui, Jubilatas rūpinasi toliau tęsti pradėtą darbą apie pedagogus. Namuose jo laukia daugybė archyvų išrašų apie nepriklausomos Lietuvos ir pokario mokytojų likimus. Savo sveikatą ir laisvalaikį auکوjo tautotyrai, o jos darbų leidybai dabar paskyrė ir savo tėvų žemės gimtinėje palikimą. Šis faktas įjaučiančiai nuskambėjo ir jubiliejaus popietėje.

Tegu Visagalis Kūrėjas globoja Jubilato kilnius užmojus ir jo ilgametę talkininę, kalbos konsultantę, rūpestingąją žmoną Liną Želvytę. To iš visos širdies norėtų palinkėti ir visi tautotyros savanoriai. □

Kazio Račkausko leistas laikraštis „Gimtinė“

Dar viena paroda: Debesio rinkinys

Gabrielis Vuljevas Tupčiauskas

Juan Pablo Debesys šalia K. Zapkaus paveikslo (kairėje – Debesio grafika)

Stasys Goštautas

Labai poetiškai skamba pakvietimas į parodą – „From Debesis Collection“, tik negaliu suprasti, kodėl pakvietime tik angliškas tekstas, galėjo būti dvikalbis. Toks poetiškas pakvietimas – „paroda iš debesų“ – prašosi būti aplankyta, nors Debesio rinkinys – mišrus ir ne viskas jame yra dangiška. Taip jau būna su rinkiniais, o dėl skonio, anot patarlės, nesiginčijama. Žiūrovas galės pats nuspręsti – bet kadangi paroda jau įvyko (gruodžio 4 – sausio 10 d.), deja, mano komentaras regisi pavėlavęs.

Mane stebina, kad staiga tarp mūsų atsirado kolekcionavimo manija – anksčiau to beveik nebuvo. Pavyzdžiui, Cape Cod yra Afrikos meno rinkinys, kitas mano draugas turi ne tik Afrikos meno, bet ir ne vieną seną Lietuvos žemėlapi, ir, sakyčiau, tai visai natūralu, kolekcininkas visai dėl to nesididžiuoja ir tuo nesigiria. Nors galėtų – jis surinko net septyniolika Mikalojaus Kristupo Radvilos Našlaitėlio 1613 m. sudaryto ir išleisto Lietuvos žemėlapių egzempliorių, tai nepaprastas rinkinys, vertas dėmesio. Šie du Cape Cod kolekcininkai praleidžia daug laiko, gilindamiesi į to laikotarpio meno istorinę ir meninę vertę. Tada tas rinkinys pasidaro tikrai vertas dėmesio. Kiek žinau, yra dar viena kolekcininkė – ji kolekcionuoja labai mažas meno graviūras, vadinamuosius knygos ženklus – ekslibrius.

Ir štai SLA patalpose vienas iš sumanių kolekcininkų pasinaudojo esama erdve, kad parodytų nemažą savo kolekciją, pradėtą rinkti dar Montevideo laikais, ir surinkęs Manhattane Lietuvos ir Lotynų Amerikos paveikslų kolekciją, pavadintą Debesio rinkiniu.

Apie Juaną Pablo jau buvau rašęs prieš metus, bet negalėjau nepastebėti jo retos kolekcijos iš Lietuvos, Argentinos, Kubos ir Urugvajaus, eksponuojamos ant vienos sienos Manhattano vidury. New Yorke kiekvienas nori parodyti save arba savo grupę.

Iš Urugvajaus yra ir Carlos Páez Vilaró (1923–2014) – dailininkas, skulptorius, rašytojas, kompozitorius ir dar statybininkas, garsus abstrakčiojo meno mėgėjas. Deja, asmeniškai jo nepažinojau, tad nedaug galiu apie jį pasakyti.

Taip pat iš Urugvajaus kilęs ir lietuviškų šaknų turintis yra Gabrielis Vuljevas Tupčiauskas (1966), auganti asmenybė, jo motina buvo lietuvaitė ir išmokė sūnų meno. (Čikagoje kadaise teko pažinoti V. Tupčiauską Taurą MD, Fraternitas Lituanica pirmininką. Nežinau, ar tas dvi pavardes sieja koks nors ryšys). Dailininkas su lietuviška pavarde ir lietuvišku veidu. Jo paveikslai gana primitivūs ir tuo pačiu tai abstrakčiojo meno pavyzdžiai, alsuojantys filosofine mintimi. Sunku pasakyti, kokiai dailės kryptčiai jie atstovautų ir į ką būtų panašūs, bet pasižymi originalumu, kuris neprimena

nei Lietuvos, nei Pietų Amerikos tradicijos.

Įdomus ir Andres Amodio, garsūs jo karnavalo plakatai „cabezudos“, XXI šimtmečio kaukės ir Carlos Paez Vilaro, abu iš Urugvajaus, ištirpę tarp išeivijos dailininkų – paryžiečių Antano Mončio ir Žibunto Mikšio, niujorkiečių Adomo Galdiko, Aleksandro Kašubos ir Kes Zapkaus, tarp lietuvių, atvykusių iš dabartinės Lietuvos – Juliaus Ludavičiaus, Ievos Martinaitytės-Mediodios, Leopoldo Surgailio ir paties Debesio grafikos pavyzdžių. Reikėtų paminėti dar pustuzinį kitų darbų, netilpusių parodoje, kurioje eks-

ponuojama 40 darbų.

Iš Argentinos – Jorge Alvaro (1949), puikus skulptorius Roberto Estopiéan (1921) – iš Kubos. Deja, negaliu apie juos daug pasakyti, nes nemačiau jų darbų, kad galėčiau vertinti. Gal kada nors ši kolekcija bus eksponuojama Lietuvoje ir galėsime džiaugtis, turėdami toki universalų pasaulio vaizdą.

Kolekcija, kurios kelias prasidėjo, kai Debesys teturėjo 15 metų, turi reikšmę ne tik kaip dar vienas pasaulio lietuvių sukauptas meno rinkinys, bet ir kaip subtilios meilės grožiui įsikūnijimas. □

Ne tik polonezas

Kazimiera Sipienė

„Jei ne tragiškas mano tėvynės ir tautos likimas, būčiau tapęs kompozitoriumi“ – artėjant gyvenimo saulėlydžiui, karčiai apgailestaudamas yra išsitaręs kompozitorius M. K. Oginskis. „Tėvynei skiriu turtus, darbus ir gyvenimą“.

Kunigaikščiui, įžymiam Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės, abiejų Tautų Respublikos valstybiniam veikėjui, diplomatui, politikui, vienam iš 1794 metų sukilimo vadų, Rusijos caro Aleksandro I slaptajam patarėjui, Vilniaus universiteto garbės nariui pasaulinę šlovę atnešę polonezas „Atsisveikinimas su Tėvyne“. Ir jau daugiau kaip du šimtus metų per bekraštes įvykių erdves keliauja ir smelkiasi į klausytojų širdis Tėvynės ilgesio melodijos. Šių nuostabių melodijų turėjome galimybę klausytis ir mes, gargždiskiai, nes renginys vyko Gargždų kultūros centre.

Kunigaikščiui Mykolui Kleopui Oginskiui dedikuotame renginyje „Sugrįžimas į Tėvynę“ skambėjo M. K. Oginskio romansai ir kūriniai fortepijonui, laiškų, knygų, atsiminimų fragmentai.

Programos eigoje išryškėja išskirtinis talentingos romantiškos kunigaikščio M. K. Oginskio asmenybės portretas dramatiškoje XVIII–XIX amžių sandūroje.

Atlikėjų artistiškumas, įtaigiai kuriama dvaro meno salono atmosfera įdomiai, emocingai nuteikė mus, žiūrovus. Romantiškas, emocionalus, žaismingas režisūrinis sprendimas atspindi tų laikų madingo muzikinio literatūrinio dvaro meno salono nuotaikas. Aktorė, renginių režisierė Virginija Kochanskytė mums pateikė daug informacijos apie M. K. Oginskį, apie jo ryšius su Gargždais, pasakojo įdomių legendų iš jo gyvenimo. Tai mums buvo labai prasminga ir įdomu, nes mes taip mažai apie jį girdime ir žinome. Subtiliai ir

emocingai M. K. Oginskio kūrinius atliko pianistė, tarptautinių konkursų laureatė Vaiva Purlytė ir dainininkė, tarptautinių konkursų laureatė Giedrė Zelcaitė. Renginio metu nebuvo naudojami mikrofonai, garsia-kalbiai, tad salėje viešpatavo rami, pakili, šventinė aplinka. Gausiai salėje susirinkusiems klausytojams tai buvo nuostabus prieššventinis vakaras, paskatinęs susimąstyti apie gyvenimo prasmę, amžinąsias vertybes, M. K. Oginskio veiklą. Taip greitai prabėgo šis nuostabus vakaras. Atsisveikinant visi salėje atsistojo ilgai ir nuoširdžiai plojome. □

Virginija Kochanskytė – aktorė, renginių režisierė; Giedrė Zelcaitė – dainininkė, tarptautinių konkursų laureatė; Vaiva Purlytė – pianistė, tarptautinių konkursų laureatė.

METŲ KNYGOS RINKIMAI – POEZIJOS KNYGOS

DONALDAS KAJOKAS APIE VANDENIS, MEDŽIUS IR VĖJUS

Epigrafas rašomai knygai

ne, turbūt jau ne,
jaunystėj skaitytas

ir suskaitytas
mano radauskai –

ne apie kepėjus
ne apie siuvėjus

apie vandenį
medžius ir vėjus

„Rainelių auksas du sparnai
pavargę...”

jaunystėje su chaki skonio
smilga dantyse

išsidrėbęs apkasėlyje
prie karaliaučiaus

už kionigsbergo kairėliau
kaliningrado

akimoju patyriau tai
ko niekados vėliau neužtikau

gudriausiose knygose
suprantama ir savosiose

gal ir rašytose tebandant
atkartoti

tą neįmanomą aukščiausios
prabos virpesį kurį

kieno jei ne buvimo angelo
anuomet išgirdau

per devyniolika šimtųjų
auksinės akimirkos

Tas pats krantas, arba
vilko uodegą purvynu

kiek save
pamenu, šiame

dumblėtame neries
krante žemajame

netol
apsamanojusios vandenvietės

gal net visą sąmoningą
gyvenimą

buvau
poetas – įsivaizduoji

ir niekas
kitas!...

galima sakyti
prašvilpia gyvenimą

– šitai ir aš žinau
šitai ir aš žinau!

Poetas Donaldas Kajokas

– todėl ir nežinau
todėl ir nežinau!

tuščios šnekos
su vėju

Apie matematikos pavojus
ir privalumus

1. NEMIGOS MATEMATIKA

tris rašau du minty
du rašau tu minty

skliaustuos gali minus būti
triskart negi dukart gi –

trupmena vis tiek...
– Miegį?

– ne, gal tik
truputį

2. SAPNO MATEMATIKA

virš žydinčio karklo
sapnavosi paukščiai

trys didelės grįžti
pavargusios gervės

trečioji sapnavos
antrajai

antroji pirmajai tik ši
nė vienai

užtat
ryškiai ryškiai

3. PEIZAŽO MATEMATIKA
– 2013-ųjų balandis,
Suvalkija –

keturios pasaulio šalys trys
kalvukės du stogai

balandis gerokai vėluojantus
pusnys
netirpsta

nupiepus bemaž
nusižeminęs

paukštvanagis leidžias į kiemą
palesti grūdų

iš tarpdurio švysteltų vištoms
į traktoriaus vėžę, – tai va

keturios pasaulio šalys trys
kalvukės du stogai

ir vienai vienas sėslus
debesėlis

besielis
tebesielis

kai prisimerki - patykom
artėjantis

irgi grūdų
irgi su vištomis

4. IŠ AUKŠTOSIOS MATEMATIKOS

kai pamėklės kruša galvą
o galvoj žaltvykslės tyko
aš kviečiuosi į pagalbą
matematiką kuri
baisiai elementari:
dukart du jai visad lygu
k(i)e(k)turi

5. GEOMETRIJA

pro dvidešimt
antrosios

ketvirto aukšto
langą

matau save
geometrijos pamokoje:

susikaupęs prikandęs liežuvio galiuką
viskas aišku
dabar tai jau rėš iš peties iš širdies
tikrąjį mano gyvenimo apskritimą va
tuo netaisyklingu skriestuvu
tiek jau to bus kaip bus – – –
tik žiūrėki mankalnicų akiniuotuk

Donaldas Kajokas. Apie vandenį, medžius
ir vėjus. Eilėraščiai. – Lietuvos rašytojų
sąjungos leidykla, 2015

kad nebrėžtum
prieš mirtį

pamirčiui varyk
pamirčiui

Šermukšnis
prie Žuvinto

rugpjūčio pabaigos
šermukšnis

atmuša rytmečio
dangų, riogso

pakrantėj tvaskus
monolitas be plyšio

ir menkas plevėsa žvirbliokas
galopu lekiantis stačiai

į saulės nusvidintą aklina
sieną

– stoka, žioply žemažiūri –
gi vietoj suduši!

bet ne – švyst – ir dingo
įnėrė baisingon

uolon it pūgžlys koks
į žuvintą

ir niekam
nesuskaudėjo

* * *

Drakono žingsneliais
minkštais nedrąsiais

žinau kad ateina
nežinau kas įeis

Senolė skaitė Bibliją

Jonas

Kairys-Kairevičius

PRISIMINIMŲ
ATSPINDŽIAI

Kas tu esi, aš buvau; kas dabar esu, ir tu būsi. (*Quod tu es, ego fui; quod nunc sum, et tu eris*). Tai epitafija, paplitusi daugelyje kalbų. Spėjama, kad jos autorius yra Viduramžių mokslininkas, pedagogas ir poetas Alkuinas (Alcuinus Flacus, ~735–804). „*Kur asz buvau ir Tu esmi, kur asz esmi ir Taw pasiszauks.*” Atrodo, kad šis tekstas paimtas jau iš giesmės. Taip ar panašiai galėjo būti rašoma ant kapinių vartų Mažajoje Lietuvoje. Jau nebeprisimenu, kur tokį ar panašų užrašą mačiau.

Kapinės yra mūsų būtovės dalis. Prisimindamas mūsų vyskupą Joną Viktorą Kalvaną vyresnįjį, menu daugelį jo savitų posakių ir vieną iš jų apie tuos, „kurie jau yra Amžiuose”, ir mus, kurie „dar esame šios žemės kelionėje”. Vyskupas vietoj žodžio „Amžinybė” sakydavo „Amžiuose”. Man atrodė, kad tai labai poetiškas pasakymas: „Amžinybė” tai lyg vientisas dalykas, o „Amžiai” tai vis besikartojantis vyksmas, neišvengiamai paliečiantis kiekvieną žmonių generaciją. Esame „šios žemės kelionėje”, ir ta kelionė anksčiau ar vėliau pasibaigs.

Galima sakyti, kad kapinės yra krašto kultūros veidrodys. Sugriuvus geležinei uždangai, ne vienas galėjome ir galime keliauti į Vakarus. Gal daugelis aplankė kapines Romoje, Paryžiuje, o ir paprastas kaimo kapinaitės. Stebėjomės jų ypatingu meniniu ir dvasiniu grožiu. Kitoks išpūdis buvo, keliaujant į Rytus. Čia kapines buvo palietusi vadinamoji proletarinė ar kitokia, kaip ją bevardintume, kultūra...

Jau nedaug kas prisimena senąsias Klaipėdos miesto kapines, kurių dabar tik maža dalelytė belikusi, o vi-soje išlygintoje jų erdvėje įrengtas skulptūrų parkas. Man atrodė, kad tas parkas, nors ir labai puikus būtų, yra tarytum atgaila už sunaikintą kultūrą. Įsidėmėkime, kad kapinės, nors ir išlygintos, šaukiasi Dangaus. Aukštos kultūros tautos pagarbiai palaidodavo ir savo priešus. Ateistinė valdžia to nedarė.

Jau paaugliu būdamas ir kartą su draugu dairydamasis po Karaliaučiaus kraštą, užklydau į kapines. Paminklų dar buvo likę. Mat, juodieji (ki-taip jų nepavadinsi) verslininkai grobė paminklus, juos peršlifudavo, įrašydami kitas pavardes, ir pardavinėjo pirkėjams, atvykusiems iš Sovietų Sąjungos platybių, o gal ir iš Lietuvos. Labai įsiminė vienas kapas. Pilkšvo marmuro paminklas. Kapas aptvertas irgi marmuro tvorele. Užrašyta vokiškai, bet pavardės šaknis lietuviška. Ir štai į šį gražiai aptvertą kapo plotelį įlaidotas kitas žmogus. Apie jį skelbia užrašas jau rusų kalba... Norisi sušukti: „O tempora, o mores” – kokie laikai, kokie papročiai! Bet tai pavyzdys, kai okupuojamas ne tik tavo kraštas, bet ir tavo kapas.

Skulptoriaus Juliaus Vertulio sukurtas antkapinis paminklas Senolikei

Kapinių šventės

„Kokia čia šventė gali būti kapinėse? – kas nors paklaus. Tokiam žmogui atsakysiu štai tokiu tekstu. Pagarba mirusiesiems – krikščioniška tradicija. Evangelikai liuteronai mirusiųsius prisimena ir pagerbia kapinių šventėse. Girdėjau, kad ši tradicija įrašyta į Lietuvos liaudies kultūros centro sudarytą Lietuvos nematerialiosios kultūros paveldo sąrašą. Mirusiųjų artimieji parapijos kunigo paskirtą sekmadienį aplanko kapus, juos tvarko ir kartu su kunigu meldžiasi. Gražu sutvarkyti kapelį, kurio jau niekas nebelanko. Kapinių šventė yra ne tik mirusiųjų prisiminimas, bet ir susitikimas su giminėmis, kaimynais ir artimaisiais. Žiūrėk, kiek žmonių privažiuoja! Kitu metu neišsiruostų: vis laiko nėra. O štai mirusieji tarytum šaukia susitikti ir žmonės susirenka.

Evangelikų liuteronų kapinės savitos. Nuo seno jose buvo statomi metaliniai kalti ar lieti savitos ornamentikos kryžiai, tvorelės arba kuklūs mediniai, primenantys, kad viskas čia, žemėje, laikina. Rašoma, kad po Pirmojo pasaulinio karo atsirado ir betoninių antkapių, o naujieji laikai ir į nuo seno kuklumu pasižymėjęs kapinaites atnešė naujųjų – vienur kitur

atsiranda didelių marmurinių paminklų. Ant kiekvieno kapo kryželis: vilties, pasitikėjimo ir

Parašyta vaikaičiams

Siunčiu (vaikaičiams) nuotrauką, kurioje matote mano močiutes, o Jūsų pro ir propromočiutės Madės Endriušaitienės (vardas Madė gali būti vedinys iš Magdalena) kapelį ir paminklą. Šita senelė gyveno pas savo sūnų Simą Endriušaitį. Mano mama ir aš senelę vadinome Senole. Tardavome švelniai žemaitiškai „Senuoliki”. Ji buvo beveik prikaustyta prie lovos, nes dešinėje jos kojoje per kelį augo kažkoks auglys. Tą auglį vadino „diminyčia”. Iš kur kilęs žodis „diminyčia”, nežinau.

Būdama prikaustyta prie lovos, Senolė kasdien skaitė Bibliją. Apie tai jau rašiau. Biblijos vertimas į lietuvių kalbą buvo atspausdintas gotiškais raidėmis. Ji Bibliją perskaitydavo ir po to vėl skaitydavo iš naujo. Tai labai stora knyga ir skaitymo užtekdavo ilgą. Per Bibliją Senolė susipažino su krikščionybės ištakomis, tautų istorija bei įdomiais moralės pavyzdžiais. Aš irgi buvau išmokęs skaityti gotiškąs raides ir kai ką pats pasiskaitydavau, o daugiausia Biblijos sakmes girdėdavau iš senelės ir mamos. Evangeli-

kų liuteronų tikėjimas reikalavo Šventojo Rašto studijų, todėl evangelikai liuteronai buvo gal labiau apsišvietę už kai kurių kitų tikėjimų žmones. Prisimenu, kad Senolė, perskaičiusi Biblijos puslapio dalelę, nuleisdavo knygą sau ant kelių, žiūrėdavo kažkur į tolį ir imdavo lėtai linguoti tai pirmyn, tai atgal. Mums vaikams atrodė juokinga, kad Senolė šitaip elgiasi. Tik vėliau supratau, kad ji taip išgyvendavo Biblijos vaizdus, šitaip apmąstydavo tai, ką perskaitė. Prabochykit (atleiskite), kad šitos scenos aprašymą iš dalies kartoju, bet man šie prisiminimai ypač brangūs.

Paminklo istorija tokia. Aš dar buvau jaunas advokatas, kai pas mane (*manėsp* – prisiminiau tą žodį iš senų bažnytinių tekstų) į Klaipėdą atvažiavo aštuoniasdešimtmetis akmenų muziejaus kūrėjas Kazimieras Orvydas. Dabar šios mistinės sodybos garsas yra plačiai pasklides po pasaulį. Joje gyveno ir kūrė sodybos savininko sūnus, vienuolis pranciškonas Vilius Orvydas (Gabrielius).

Vėliau apie Orvydų sodybą ra-dau parašyta štai ką. Gargždėlės kaime esanti Orvydų sodyba garsėja akmenų skulptūrų muziejumi. Jį 1973 m. įkūrė Vilius Kazimieras Orvydas, pranciškonas brolis Gabrielius, OFM (1952–1992)... Jo tėvas Kazimieras Orvydas daugelį metų iš Salantų apylinkių į savo sodybą vežė riedulius, kuriuos melioratoriai pasmerkė sunaikinti, šimtamečių ažuolų kamienus ir griaujamose sodybose likusius etnografinius daiktus bei iš kapinių pašalintus senus kryžius. Iš akmenų ir ažuolų kamienų sudėliotos architektūrinės kompozicijos, tarp kurių pastatytos ir Viliaus Orvydo sukurtos akmens skulptūros, kryžiai, paminklai su tautine ir religine simbolika. Ilgainiui sodyba įgavo milžiniško trikampio formą – krikščionių ikonografijoje tradicinę Apvaizdos akį, kurią apjuosė kanalai bei akmenų ir žemių pylimai. Ilgainiui muziejui įgyjant vis ryškesnį religinį pobūdį, sovietų valdžia įvairiomis priemonėmis stengėsi ne tik sustabdyti jo kūrimuisi, bet ir jį sunaikinti.

Buchaesas

Prie aštuoniasdešimtmečio senelio Kazimiero Orvydo ėmė kibti milicija. Rusiškas to milicijos padalinio trumpinys – O – otdel borby s chiščė-niem socialističeskoj sobstvennosti, – kovos su socialistinės nuosavybės grobstymu skyrius. Lietuviai tardavo obuchaesas arba buchaesas). Milicija kaltino senelį Orvydą, kad jis, rinkdamas akmenis, grobia vadinamąją socialistinę nuosavybę. Aš Kazimierui Orvydai padėjau patarimais. Koks čia grobimas, jei turtas (akmenys) lieka tame pačiame kolūkyje? Milicininkai nuo jo atšoko. Senelis Kazimieras Orvydas, norėdamas atsidėkoti, pasiūlė iš jo akmenų rinkinio pasirinkti man patinkantį akmenį. Muziejaus dar tada nebuvo. Buvo tik padrikas įvairiausių akmenų rinkinys. Aš tada bičiuliavausi su skulptorium Julium Vertuliu. Jis sutiko su manimi važiuoti į Orvydų sodybą, esančią prie Salantų, ir parinkti akmenį. Vaziavome mano „Žiguliuku”. Julius Vertulis buvo malonaus ir linksmo būdo, labai poetiškos sielos žmogus. Pakeliui sustodavome kokioje nors gražioje Žemaitijos vietoje ir lietuviškai užkądavome. Julius išlenkdavo taurelę obuolinio vyno.

Nukelta į 8 psl.

SUSIPAŽINKIME: SESERYS GUSTAITYTĖS IŠ SUVALKIJOS (2)

Stanislovas Abromavičius

Pabaiga.

Pradžia 2016 m. sausio 16 d. „Kultūroje“

Marijampolės šv. Arkangelo Mykolo globos namuose gyvenanti laisvės kovų dalyvė Nelė Gustaitytė-Šalčiuvienė jau įpusėjusi devintą dešimtį. Negalinti vaikščioti, tačiau dienas praleidžianti su pieštuku rankose: rašo atsiminimus apie šeimos likimą, savo ryšius su partizanais. Džiaugiasi, kad namų vadovė Stasė Požerskienė, pažįstama dar nuo Sąjūdžio pradžios, ją supranta ir padeda, sudarė geras gyvenimo sąlygas. Labiausiai dėkojanti Dievui, kad suteikė tokį sunkų, bet ilgą ir prasmingą gyvenimą. Neseniai gerų žmonių padedama išleido eilėraščių knygėlę „Gyvenimo pakopos“. Eilėraščius rašė nuo jaunystės, dar talkindama partizanams, vėliau lageriuose, bando eiliuoti ir dabar. Tikisi parašyti ir išleisti antrąją, atsiminimų knygą. Ją pavadins „Išpažintis“... Tik skundžiasi, kad dėl prasto regėjimo sunku sudėti kablelius, kartais mintys ima ir nuklysta į skaudžias jaunystės dienas...

Už seserį Birutę Nelė buvo vyresnė 14 metų. Ji sako, kad mažoji Birutė, kurią visi mylėjo, nebuvo laiminga: būdama dvejų metų su tėveliais blaškėsi po Vokietiją, ilgiausiai laiko praleido po brezentu uždengtu vežimu. Kai sugrįžus į Lietuvą Nelė su broliu Eugenijum mokėsi Marijampolėje ir gyveno Kęstučio gatvėje pas Leškevičius, dažnai mažąją atsiveždavo pasisvečiuoti. Sugrįžę į Bukonis, rasdavo šešiametę seserį, lopančią kaimynui Jurgiui Račiūnui kojines: jis žiemą vaikščiodavo su klumpėmis ir suplyšusiomis kojinėmis, tad mergaitė jo gailėdavosi...

Nelės Gustaitytės-Šalčiuvienės atsiminimai

*Dunda dunda traukiniai,
Ešelonai rieda,
O vagonuos tremtiniai
Šventas giesmes gieda...*

Nelė Gustaitytė, „Trėmimas“

Kai trėmė mūsų šeimą, buvau jau dvidešimtmetė. Mokiausi Marijampolės mokytojų seminarijoje. Jos nebaigiau, nes mane pradėjo įtarinėti palaikant ryšius su partizanais. Aplink sukiojosi daug šnipų, ir mes tai žinojome.

Buvo paskutinė mokslo metų diena prieš pavasario atostogas. Partizanai dieną atėjo į seminariją, išsikvietė partorgą mokinį Labanauską ir jį nušovė. Bėgdami Gedimino gatve prie mokyklos sutiko dar vieną „komunizmo kūrėją“. Nušovė ir ją. Seminarijoje kilo panika, prasidėjo tardymai. Įtarė, kad partizanai išsikvietė mano draugę Jultę, kurios brolis buvo miške. Tą vakarą ją areštavo.

Su seserimi Milda išvažiavome į kaimą atostogų. Rytojaus dieną sodybą apsupto būrys enkavedistų ir stribų. Mudvi areštavo. Seserį tą pačią dieną paleido, o mane uždarė į NKVD būstinę. Ten buvo tiek daug areštuotųjų, kad nakčiai suguldė koridoriuje. Čia susitikau su mokslo drauge Jultyte. Buvome naivios. Pasitarusios nutarėme tylėti, bet jei bus proga, tariamai sutikti su jais bendradarbiauti, kad tik galėtume patekti pas partizanus. Taip ir buvo: mane paleido, o aš turėjau jiems pranešinėti, palikdama raštelį miesto sode, po suoliuku.

Parėjau namo, buvo prieš pat šv. Velykas – Didysis Penktadienis. Pas mus atėjo partizanai baigti įrengti bunkerį. Jiems viską papasakojau apie suėmimą ir pasižadėjimą, paprašiau jų nesirodyti, nes mane gali sekti. Po poros savičių, negavę iš manęs žinių, jau Marijampolėje atėjo areštuoti. Teisinausi, kad per mažai laiko buvo ką nors sužinoti ir pranešti, bet būtinai parašysiu. Kai jie išėjo, privalėjau slapstyti. Tą naktį nakvojau pas auklėtoją Juodi-

Nelė ir Kęstutis Šalčiai su vaikais Kęstučiu, Birute, Laimute ir Danute apie 1974 metus

kienę, susiradau Tauro apygardos Kęstučio rinktinės vadą Kazimierą Grebliką-Sakalą. Jis nukreipė mane į Kazio Pinkvartos-Dešinio kuopą. Išsikalbėjome su vadu apie gyvenimą, pasipriešinimą, išdavystes ir užpuolimus. Pažadėjau surengti susitikimą su Sakalu. Dešinys išmokė mane naudotis ginklu, paaiškino, kaip veikti, jei susiduri su priešu. Prisiečiau, kad niekada ir niekam neišduosiu, ką matysiu ir girdėsiu. Pasirinkau Karalaitės slapyvardį.

Mane suėmė Liudvinavo valsčiuje. Prisistačiau kaip ieškanti darbo darbininkė. Atvežė į stribyną, o iš ten – į Marijampolės saugumą. Čia ir prasidėjo mano kančios, sunkūs tardymai. Išvežė į kalėjimą. Kameroje buvo keturios lovos, gulėjome kiekvienoje po dvi. Ant betoninių grindų tarp lovų – dar keturios ar šešios. Pamačiau pažįstamų: bendrąklą Vizbaraitę, medicinos seserį Liutvinaitę. Reikėtų pridurti, kad tarp prižiūrėtojų buvo ir padorių žmonių. Pamenu, kaip vienas iš jų besidairydamas praverdavo kameros duris ir arčiausiai stovinčiai pakišdavo dubenėlį sriubos, prašydamas kuo greičiau išgerti. Kita prižiūrėtoja patarė pasidaryti rožinius, kuriuos kratos metu ji paimtų, palikdama pieštukus, adatas. Kai mane ruošė išvežimui, ji apie tai pranešė dėdei ir perdavė, ką aš prašiau atnešti. Tačiau buvo ir tokių, kurie mėgavosi mūsų kančia.

Rudenį išvežė į Vilnių. Mane nuteisė dešimčiai metų lagerio ir dar penkiems tremties. Iš kalėjimo į stotį ginkluoti kareiviai lydėjo su šunimis. Tarp jų buvo ir kurso draugas, kuris Marijampolės mokytojų seminarijoje siūlė man draudžiamų knygų... Persiuntimo punkte buvo labai daug nuteistųjų. Nusivylusias drąsinau, kad nenusimintų: mes būtinai sugrįšime į laisvą Lietuvą... Gretimame barake etapą laukė daug vyrų, tarp jų buvo ir kunigų. Kažkas pasakė, kad galime atlikti išpažintį ir gauti šv. Komuniją. Atlikę atgailą, gavome ženklą suklaupti prie lango, o per kitą barako langą kunigas visiems davė išrišimą, priėmė dvasinę Komuniją. Tai palengvino tolimesnes mūsų, kalinių, kančias.

Nuteistuosius vežė į Džezkazgano lagerį Karagandos srityje. Jis vadinosi ypatinguoju gulago lageriu Steplag. Karabase nuskuto plaukus, apipylė kažkokiu skysčiu ir liepė nusiprausti. Bet buvo labai mažai vandens. Išdezinfekavo drabužius, tad

mūsų palydovių utėlių sumažėjo. Kelionės tikslas – alkaną stepę, kur niekas neaugo. Dideli akmens klodai, kuriuos kaliniai daužė laužtuvais, kasė, tiesė gatves, statė namus, gamyklas. Aš patekau į plytinę, pačią baisiausią darbo vietą. Išdegant plytas ne tik labai karšta, bet ir viską graužiančiomis dulėmis, smalkėmis užterštas oras. Plytų džiovykloje oras tiesiog draskė kvėpavimo organus, o reikėjo plytas pakrauti, iškrauti. Nustatytų normų neįvykdydavome, tai ir skurdus maisto davinys buvo mažesnis. Maistas – iš žuvų kaulų, žolių ir kelių bulvių išvirta sriuba. Arba supuvusių burokų, kopūstų viralas. Ir dar neaiškos kilmės košė... Tačiau ir tai buvo normuojama. Žinoma, laimė, kai atėdavo iš Lietuvos siuntinys. Tačiau viskas buvo normuojama: du laiškai per metus saviesiems rusų kalba, juose būtinai paminėti, kad gyvename gerai. Kitaip tavo laiškelis atsidurs šiukšlyne...

Džezkazgane buvo vienas moterų, du vyrų lageriai ir kalėjimas. Gyvenimas juose slinko labai lėtai. Tik po Stalino mirties kalinimo sąlygos pradėjo gerėti. Kartą į vyrų lagerį Kengyre atvežė kriminalinių nusikaltėlių, kurie buvo neprognozuojami. Jie išvertė sieną tarp vyrų ir moterų zonų. Mūsiškiai stojo mūsų ginti, įvyko grumtinės. Tad vadovybė turėjo anuos išvežti į kitus lagerius.

Kai likvidavo mūsų lagerius, išvežė statyti naujo miesto Nikolsko Kazachstano dykumoje.

Naujoje vietoje radome pastatytus kelis namus, kuriuose ir apgyvendino. Patekau į gatvių tiesimo ir komunikacijų įrengimo organizaciją. Dirbome kartu su vyrais, kurie gyveno lageryje už 7 kilometrų. Dirbome be sargybinių, po kurio laiko ir vyrai apsigyveno būsimame mieste. Vakarykščiai kaliniai jau galėjo išsikviesti savo šeimos narius ir kartu gyventi. Sutikau iš mūsų krašto kilusį politinį kalinį Kęstutį Šalčių (1937–1991). Pradėjome draugauti.

Jis jau buvo laisvas, o mane dar išvežė į Balchašo lagerį. Į Lietuvą nieko neišleido, tad susirašinėjome laiškais. Kai jis pranešė, jog yra laisvas ir važiuoja į Lietuvą, nusiminiau. Netrukus paleido ir mane. 1956 metų gegužės 27 dieną jau buvau Lietuvoje. Susitikome su Kęstučiu, nuvažiavome pas jo tėvus. Po trijų dienų padavėme prašymus santuokai. Birželio 10 dieną tapome vyru ir žmona, išvažiavome gyventi į Bagotąją pas jo brolių. Pasirodė, brolienė – mano bendrąklasė. Svainis buvo gimnazijos direktorius, tad ir mes čia įsikūrėme: vietoj tvarto įrengėme amatų klasę, dirbtuves. Su žiedais, padarytais iš penkių kapeikų, nuėjome pas kleboną, kuris mus sutuokė.

Susitarėme su vyru nuvykti į mano šeimos tremties vietą Maklakove, Krasnojarsko krašte. Ten pabuvome du mėnesius, susitikome su vis dar negalinčiais į Lietuvą grįžti šeima. Grįždami parsivežėme ligotą močiutę Viktoriją. Ji buvo nebylė, susikalbėjome tik gestais. Grįžusi į Bukonis, ji išėjo iš namų ir dingo be žinios. Sugrįžę iš Sibiro tėveliai gyveno Bukonyse, palaidoti Marijampolės kapinėse.

Apsigyvenome Marijampolėje. Buvau namų šeimininkė, o vyras dirbo statybose. Greitai gimė sūnus. Gyvenome mažame kambarėlyje. Į darbą niekas nenorėjo priimti, nes buvome KGB akiratyje. Teko sunkiai dirbti statybose, mūrijau, tinkavau. Užauginome keturis vaikus: Kęstutį, Birutę, Laimutę ir Danutę. Galiausiai baigiau Kauno kooperacijos technikumą, tapau prekių žinove prekybos bazėje Marijampolėje. Dirbau sandėlininke.

Rašau atsiminimus, norėdama palikti savo anūkam autentiškus pasakojimus apie Lietuvos okupacijos dienas, lietuvių naikinimą, ilgą ir sunkų kelią į Nepriklausomybę. Mūsų, Gustaičių, giminės kančios nėra iškirtinės Lietuvos istorijoje, tačiau džiaugiuosi, kad išlikome, nepraradome pasitikėjimo tautos, giminės, šeimos jėga ir išmintimi.

Pabaiga

Kultūros kronika

Edinburgo „Fringe” festivalyje puikių apžvalgų sulaukęs „Dansema” šokio teatro spektaklis vaikams „Mozaika” šį vasarį pirmą kartą viešės Londone. Spektaklis bus rodomas Jackson's Lane menų centre vasario 7 dieną bei dalyvaus tarptautiniame scenos menų festivalyje „VAULT” vasario 13 ir 14 dienomis. Šokio teatras „Dansema”, įkurtas 2007 metais, siekia skleisti šiuolaikinį šokį jaunimui bei vaikams. Trupė yra viešėjusi Kroatijoje, Olandijoje, Belgijoje, Vokietijoje, Palestinoje, Jungtinėse Amerikos Valstijose. Šis spektaklis – interaktyvi patirtis tiek šokėjams, tiek vaikams. Spalvoti ir minkšti kostiumai kviečia vaikus be baimės jungtis į žaidimą, tyrinėjant juos supantį pasaulį ir reaguojant į aplinkinius garsus, žmones, spalvas. Kartu tai – jautrus bei išmintingas žvilgsnis į ankstyvą vaikystę, laiką, kurio suaugusieji galbūt net neprisimena.

Sausio 9 d. Lietuvos nuolatinėje atstovybėje Europos Sąjungoje Briuselyje atidaryta fotomenininko, Nacionalinės kultūros ir meno premijos laureato, Vytauto Didžiojo universiteto Menų fakulteto profesoriaus Romualdo Požerskio fotografijos paroda „Lietuva 1988–1993. Sausio 13-ajai atminti”. Paroda skirta pažymėti 1991 m. sausio 13-osios įvykių 25-ąsias metines. Iš aštuoniolikos tūkstančių kadry, įamžintų nuo 1988 m. iki 1993 m., parodoje pristatomos 25 didelio formato fotografijos. R. Požerskis fotografine kalba pasakoja apie svarbiausius įvykius, atspindinčius Lietuvos kelią į nepriklausomybę – pirmuosius mitingus 1988 m., tautinės vėliavos sugrąžinimą, trėmimų į Sibirą paminėjimus, Sąjūdžio akciją „Baltijos kelias” 1989 m., tremtinių palaikų sugrąžinimą iš Sibiro, Lietuvos kariuomenės atkūrimą, Nežinomo kareivio palaikų perlaidojimą. R. Požerskis 1991 m. sausio 13 naktį fiksavo pasiruošimą atremti galimą sovietų kariuomenės šturmą Aukščiausiosios Tarybos rūmuose, barikadų prie Aukščiausiosios Tarybos statymą. Parodos pabaigoje matome paskutinių Rusijos kareivių pasitraukimą iš Lietuvos 1983 m. rugpjūčio 31 d.

Sausio 21 d. Berlyne atidaryta šiuolaikinės lietuvių tapybos paroda „Lietuvių tapybos kontūrai”, skirta Lietuvos Nepriklausomybės pripažinimo 25-osioms metinėms. Paroda „Lietuvių tapybos kontūrai” pristato įvairaus žanro žinomų Lietuvos tapytojų darbus. Vyresniajai tapytojų kartai, kūrybingai dirbusiai sovietmečiu, atstovauja A. Savickas ir A. Stasiulevičius. Dalia Kasčiūnaitė – viena garsiausių Lietuvos abstrakcionisčių. Tai pačiai stilistinei srovei atstovauja A. Tornau abstrakcijos. Bronius Gražys atstovauja siurrealistinei tapybos krypčiai. Palemono Janonio kūrybai būdingas klasikos veikalų citavimas, remiantis žinomomis istorinėmis sentencijomis, traktuojant jas šiandienos menininko akimis. Linas Liandzbergis savo kūryboje pasitelkia žaidimo elementus, tikrovišką peizažą supriešina su dekoratyviais, rėkiančiais inkluzais, sukurdamas naują, siurrealistinį, baugų pasaulį. Jolanta Kyzikaitė – jauniausia parodos dalyvė, savo kūryboje irgi renkas žaidimo formą, remiasi komiksų estetika.

Senolė ir Biblija

Atkelta iš 6 psl.

Aš buvau prie vairo, todėl tik „užsveikindavau”. Prisimenu jo mėgstamą dainą, kuri ir man labai patiko. Ją važiuodami dainuodavome žemaičių tarme. Žinoma, mūsų tarimas žemaitiškai buvo netikslus. Užkandęs lašinukų ir užgėręs Anykščių vynu, Julius ima melodingai deklamuoti.

*Mes geriam ir geriam ir gala nėra,
Tada mas laimingi, kada už stala.
Išgerk, išgerk, brolali muna,
Gal paskutini ši linksma dyna.*

*Kada mas numirisma, žemelėm užbers,
Po mūsų mūsų brolaliai vėl gers.
Išgerk, išgerk, brolali muna,
Gal paskutini ši linksma dyna.*

Šita daina ne apie gėrimą. Gėrimas čia nėra svarbus. Gėrimas skamba kaip bendravimas. Mes laimingi, kai esame bičiulių būryje. O dar toje dainoje glūdėjo priminimas apie gyvenimo baigtį. Mes nežinome, kada išeisime. Gal ši diena jau paskutinė? Gal?... Ir daugelį kartų mes jau girdėjome duslų ir sukrečiantį bildesį, kai žemelės pilamos ant karsto... Linksmi liūdna už stalės daina.

Skulptorius Julius Vertulis (1935–2005) jau mirė. Jį užbėrė žemelėm, apie kurią dainavome.

Alksnynėje, Neringoje, tebesto vi 1967 metais jo sukurtas memorialas Antrojo pasaulinio karo kariams, kuris visiškai nepanašus į sovietines propagandines skulptūras, o Žibininkuose, Kretingos rajone, – paminklas Kardo rinktinės partizanams. Klaipėdiškiai tebesižavi jo skulptūromis „Duona”, „Ave Vita” ...

Ironija

Noriu įterpti gal naivų, o gal linksmą pasakojimą apie skulptorių Julijų Vertulį. Sovietų laikais turbūt dauguma menininkų pagal darbo sutartį turėjo priklausyti „Dailės” kombinatams. Laisvos profesijos žmonės tai varžė. Ir štai Julius Vertulis ilgiau kaip savaitę į kombinatą neateina. Kai galų gale pasirodo, jį pasikviečia kombinato direktorius ir griežtai įsako pasiaiškinti. Julius Vertulis, dirbtinai susigūžęs kaip baramas vaikas, pusbalsiu lemena: „Tai kad, drauge direktoriau... Tai kad visi kalbėjo, kad tamsią iš darbo atleis... Tai aš ir nėjau.” Juliaus Vertulio laikysena buvo kupina ironijos visokioms tvarkoms. Jis gerai žinojo, kad jį gali išmesti iš darbo kombinate, bet negali atimti kūrybos.

Akmuo

Man patiko tas akmuo, kuris dabar stovi prie senelės kapo. Patiko jis ir skulptoriui. Pasisamdžiau gervę (kraną), sunkvežimį, ir akmenį parsigabenau į skulptoriaus dirbtuves Palangoje. J. Vertulis pasiūlė tame akmenyje iškalti senolės galvą. Sutarėme. Tačiau pamėginus kalti, paaiškėjo, kad akmuo yra birus. Jis trupėjo. Todėl skulptorius pasiūlė galvą iškalti atskirai iš kito akmens

ir ją įmontuoti į paminklą. Taip ir padarė. Suradau ir nunešiau skulptoriui senolės nuotraukų ir dar skulptoriui pozavo mano mama, nes jos su senele, jos motina, buvo labai panašios. Paminklui postamentą ir įtvirtinimą parengė mano tėtis Jonas Kairys. Mano Mamikė ir Tėtuks dabar jau ilsisi greta Senolikės.

Netikėtas pokalbis

Kapinių šventės metu iš tolo pamačiau pusseserę Razvitą (Rasutę) Mejerienę. Ji kalbėjosi su aukšto ūgio inteligentišku žmogumi. Kai priėjau arčiau, tas žmogus tęsė pokalbį ir, ranka mostelėjęs į mano močiutės paminklą, pasakė: „Argi reikia kapuose tokių didelių akmenų..?” Mano sesutė aiškiai sutriko. Nei ką daryt: juk nepasakys tam žmogui, kad gal nekalbėk šitaip, nes štai priėjo to akmens statytojas. Bet pokalbis jau buvo baigtas ir tas žmogus nuėjo. Sesutė ėmė manęs lyg ir atsiprašinėti. Bet kuo ji čia dėta? Juo labiau, kad tas žmogus buvo teisingas. Tikrai mirusiems nereikia didelių paminklų. Bet... yra įvairūs skoniai, skirtingos kultūros ir vis kitokios faktinės aplinkybės.

Trys paminklai

Los Angeles, didžiulėse kapinėse, susiradome poeto Bernardo Brazdžionio anksti šį pasaulį palikusių dukrelės kapą. Tose kapinėse nėra nė vieno paminklo. Prie kapo, kurio net kauburėlio nėra, tiesiog žolėje įtaisyta plokštė su įrašu, kas čia palaidotas. Ir viskas. Savaeige didelė žoliapjovė pieva nupjaunama ir štai jau visas kapų tvarkymas.

Petrašiūnų kapinėse, Kaune vis pasižiūriu į kuklų ir ypač meniškai tvarkomą kapelį. Sako, kad jame palaidotas sovietų kariuomenėje žuvęs kareivėlis. Mažas kauburėlis saikingai papuoštas žolynėliais, primenančiais tai kryželį, tai tautinio rašto fragmentą. Vietoj paminklo gražiai stiebiasi berželis. Ankstyvą rudenį jo krentantys lapeliai dar labiau pagražina mažą kauburėlį. Čia visada prisimenu dainą, kurioje dainuojama: „Mažas kauburėlis po žaliais beržais...” Lietuvoje ir pasaulyje jau daug aplankiau kapinių, bet tokio subtilaus grožio kapelio dar niekur nesu matęs.

Petrašiūnų kapinėse ilsisi ir poetas Bernardas Brazdžionis. Jam pastatytas didelis ornamentuotas ažuolo kryžius. Ir kas pasakys, kad poetui šito kryžiaus nereikia?

Pabaigai

Paminklą pastatėme. Gal tikrai tokio didelio paminklo nereikėjo? Bet taip jau atsitiko. Dievulis šitaip aplinkybes ir mūsų darbus surikiavo. Paminkle iškaldėme įrašą gotiškėmis raidėmis, nes tokiomis raidėmis Senolikė skaitė Bibliją. Tekstą ranka popieriuje gotiškėmis raidėmis užrašė vyskupas Jonas Viktoras Kalvanas, Gotiškos raidės nėra paminkle tobulai iškaltos, nes meistras, kuris jas kalė, šito raidyno nepažinojo. Paminklo akmens dabar nešlifuojame, nevalome ir nedailiname. Jis stovi toks, koku jį daro motina gamta... □